

TÜSKÉS TIBOR
AZ EXPONÁLT IDŐ

A kötet – először itt közölt – harminc kisesszéje egyszerre ad képet a kortárs magyar irodalmi és képzőművészeti élet számos kiváló alakjáról, s egyszerre egy virtuális önéletrajz néhány fejezete. A megidézettek, Tüskés Tibor alkotó- és kortársai: a „nagy öregek”, a Nyugat második nemzedékének képviselői (Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter), a náluk fiatalabbak, a „harmadik nemzedék” költői (Weöres Sándor, Pilinszky János, Takáts Gyula, Csorba Győző), a háború utáni nemzedék tagjai (Nagy László, Fodor András, Csoóri Sándor), festőművészek (Bálint Endre, Borsos Miklós, Martyn Ferenc). Sajátos színnel gazdagítják a kötetet az ún. Pécs központú irodalmi élet képviselőinek portréi: Várkonyi Nándoré, Bertha Bulcsué, Lázár Erviné és Bertók Lászlóé.

A 109 fénykép többségében a szerző munkája, eredeti alkotások, amelyek számos vonatkozásban megismételhetetlen és pótolhatatlan értékű irodalomtörténeti dokumentumnak tekinthetők. A Kiadó a mű megjelentetésével a szerzőt 70. születésnapján kívánja köszönteni.

Ez a könyv
a MAGYAR KÖNYV ALAPÍTVÁNY
támogatásával jelenik meg.

További támogatók:

Baranya Megyei Önkormányzat

Dr. Gyenesei István, Somogy Megye Közgyűlésének Elnöke

Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata

Magyar Írószövetség Dél-Dunántúli Csoportja

Művészetek Háza, Pécs

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága

PANNÓNIA
KÖNYVEK

Megjelenik a Pro Pannonia Kiadó Alapítvány kiadásában,
a Pannonia Könyvek Szerkesztőségének gondozásában.

Felelős kiadó: a Kuratórium elnöke

Felelős sorozatszerkesztő: Szirtes Gábor

A könyvet tervezte: Katona Csaba

A nyomdai előkészítés a Lexum Kft. munkája.

A borítót Martyn Ferenc: Álló alak, serleg (1967) című munkájának
felhasználásával (a mű a Janus Pannonius Múzeum tulajdona) Katona Csaba készítette.

Készült a Molnár Nyomdában Pécsen, 2000-ben.

Felelős vezető: Molnár Csaba

Terjedelem: 16 A/5 ív

ISSN 0237 4277

ISBN 963 9079 53 7

UTÓIRAT

Figyelmeztettek, ha mottóval, Albert Camus szavainak az idézésével kezdtem ezt a vissza-pillantást és számvetést, emlékezést és sereg-szemlét, valamiképpen idézettel kellene befejezni is. Sok könyvet átforgattam, különféle aforizma-gyűjteményeket átlapoztam, amíg két megoldást találtam.

Az egyik változat: A Te Deum, a gregorián ének befejező két sorával zárom ezt a múltat idéző, a jelenre hagyakozó és a jövőhöz forduló írást. Azzal, amit hosszú utak hajósnepe énekelt, amikor a tengerrel a kikötő fényeit már meglátta:

Te vagy, Uram, én reményem,
Ne hagyj soha szégyent érnem!

A másik változat a Könyvhöz, a legfontosabbhoz, a Bibliához, a több ezer éves szöveghez ve-

zetett el. A kilencvenedik zsoltárból, Mózesnek, az Isten emberének imájából írok ide néhány verset.

Munkám végére érve ma nem tudnék ennél tömörebb, személyesebb, végrendelkezőbb igéket találni.

Mert ezer év előtted annyi,
mint a tegnapi nap, amely elmúlt.
Vagy annyi, mint egy éjjeli őrállítás. (4.)
Éveinknek száma legföljebb hetven,
s ha erősek vagyunk, eljutunk nyolcvanig.
Ebből is a legtöbb betegség, hiú fáradozás;
gyorsan elszállnak, hamar végük szakad. (10.)
Taníts meg számba venni napjainkat,
hogy eljussunk a szív bölcsességére! (12.)
Az Úr jósága virrasszon fölöttünk,
Őrizd meg a kezünk munkáját! (17.)

Nagykanizsa / 5
Dombóvár / 10
Bárdosi Németh János / 14
Lovász Pál / 19
Várkonyi Nándor / 23
Stetka Éva / 27
Csorba Győző / 32
Bertha Bulcsu / 38
Lázár Ervin / 43
Fodor András / 47
Takáts Gyula / 52
Martyn Ferenc / 60
Csoóri Sándor / 65
Veres Péter / 70
Végjáték / 77

VÁRKONYI NÁNDOR

Várkonyi Nándorral Lovász Pál lakásán találkoztam: a kapcsolat szálait Pali bácsi csomózta. A találkozás napjára is emlékezem. Várkonyi ekkor dedikálta frissen megjelent könyvét, a Petőfi tanulmányokat tartalmazó *Az üstökös csóvját*, így: „Tüskés Tibor kedves öcsémnek szeretettel ajánlom Pécs, 1957. dec. 6. Miklós napján. Várkonyi Nándor.”

Várkonyi Nándort apámként tiszteltem. Apámmal azonos évben, 1896-ban született. Míg a vérszerinti apákkal többnyire konfliktusba kerülnek a fiak, a szellemi apákat felhőtlenül lehet tisztelni és szeretni. Számomra Várkonyi ilyen pót-apa, szellemi szülő, ígéző példa, követésre méltó törvény, magasra állított mérce volt.

Várkonyinak egyetlen fogyatékosága volt, az is tiszteletet parancsoló testi hiány: nem hallotta a külső hangokat, süket volt. Az első világháborúban veszítette el hallását. Akik korábban ismerték, azt mondták: légnyomást kapott. Csorba Győzőtől is így hallottam. Egy háborúban valaki hogyan is veszíthetné el másképpen a hallását? Németh Lászlónak kellett 1966-ban Pécsre jönnie, őt kellett az akkor hetven éves Várkonyihoz interjú készítésére elkísérnem, hogy fény derüljön: Várkonyi – valóban a világ-

háború éveiben, de – fertőző betegség következtében hagyta el hallását.

Várkonyi kézzel-lábbal magyarázott, vakogó hangokat hallatott, néha kiabált. Mondták, egyetemi előadásain az egyik hallgató azt a megbízást kapta: ha már túl hangosan beszél, nyújtsa föl a karját. Ilyenkor mint egy megszeppent diák, behúzta a nyakát, elmosolyodott, és halkabban folytatta a beszédet.

Testi fogyatékosága polgári foglalkozásában nem gátolta: nyugdíjazásáig a pécsi egyetemi könyvtárban dolgozott. Várkonyi mozgékony, tevékeny, az emberekkel jórészt csak mutogatással érintkező alakját Kodolányi János belekomponálta *Vízöntő* című regényébe. Az emberiség őskorában játszódó meseregényben ő a „süket könyvtáros”. Ezt olvassuk róla: „Ur-Ba’u, azaz Ba’u szolgálja, mint minden reggel, aznap is erősen megkésve rohant fel a könyvtár lépcsőin, amikor Utnapistim meglátogatta. Kézzel-lábbal iparkodott, hogy a késést csökkentse. Örökké rohant. Örökké elkésett. A könyvtár látogatói gyakran úgy kuporogtak a lépcsőkön, mint a verebek. Ő meg szélesebben rohant föl, bevágódott a nehéz bronzkapu, már messziről integetett, szabadkozott, sajnálkozott, de hát annyi a dolga örökké...”

Várkonyi Nándor, Németh Ella és Németh László Pécsen 1964-ben, az Üdülő Szálló előtt.

Fogyatékokosságából Várkonyi értéket kovácsolt. Mivel az emberi beszédet nem értette, vele csak jegyzetömbön lehetett érintkezni, vagy levelet kellett írni neki. Ily módon hatalmas levelezés-anyaga gyűlt össze, ennek birtokában dolgozott, és írta meg később önéletrajzát, a *Pergő éveket*.

Először irodalomtörténeti tárgyú munkáival hívta föl a figyelmet. A legnehezebbre vállalkozott: a közelmúlt, az Arany János halála utáni magyar irodalom történetét írta meg. Rendszerezése, csoportosítása talán elavult, de részlet megállapításai ma is hitelesek. Például Illyés Gyuláról csupán legelső, 1928-ban megjelent

verseskötete, a *Nehéz föld* alapján mindmáig érvényes portrét rajzolt.

Már fiatalon tekintélyre tesz szert. Amikor a pécsi egyetem ifjú hallgatói, Takáts Gyula, Tatay Sándor és Weöres Sándor 1933-ban irodalmi folyóirat alapításán törik a fejüket, őt keresik föl és kéri meg, hogy álljon vállalkozásuk élére.

Bekapcsolódik a Janus Pannonius Irodalmi Társaság munkájába, s amikor a társaság működésének tizedik évfordulóján irodalmi lap alapítását határozzák el, őt kéri föl szerkesztőnek. Betiltásáig, 1948-ig ő marad a folyóirat szerkesztője. Nem itt a helye, hogy méltassuk, milyen

Németh László és Várkonyi Nándor a Mecseken, 1964-ben.

fontos szerepet töltött be a Sorsunk a negyvenes évek magyar irodalmában. Azt azonban jelezni kell, hogy mindenekelőtt a tolerancia, a különféle értékeket befogadó szerkesztői magatartás jellemezte. Elsősorban a magyar népi mozgalomhoz csatlakozó íróknak – Kodolányinak, Németh Lászlónak, Erdélyi Józsefnek – adott teret, de a munkatársak között az ún. urbánus irodalom képviselőit is – Hamvas Bélát, Weöres Sándort, Rónay Györgyöt – megtaláljuk. Nekem, a későbbi folyóiratszerkesztőnek elsősorban arra adott példát, hogy a különféle értékek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

Németh László először 1941-ben tölt két napot Pécsen a Janus Pannonius Társaság vendégeként. Kísérője Várkonyi Nándor. Fölmennek a Mecsek oldalára, a pálos templom és a tettei romok között, az akkor még beépítetlen úton sétálnak. Naplójegyzetében Németh a völgyben elterülő várost a „magyar Dubrovniknak” mondja, kísérőjét Kazinczy Ferenchez, a „széphalmi szenthez”, a kiváló irodalomszervezőhöz hasonlítja és „Pécs szent emberének” nevezi. „Egy papírblokkon kell beszélgetnünk. Mégis több gondolatot váltottunk, mint éjjel a három vagy négy órás bankett alatt.”

Én már az idős, a hatvanéves Várkonyival találkoztam. Aki gyanakodva nézett a város fölött, a Misinatetőn épülő tévé-toronyra, és a betonkolosszust a hegy hátába döfött pipaszurkálóhoz hasonlította. Aki már ritkán járt a városban, és ha egészsége felől kérdeztem, azt mondta: – Tudod, ha szédülök, azt csinálom, amit a kezdő biciklista. Gyorsabban hajtok...

1964 telén Németh László és felesége több héten át Pécsen tartózkodott. A hajdani Kikelet Szállóban (akkor szakszervezeti üdülőben) laktak. Németh az egyik nap jelezte, hogy szívesen találkozna régi pécsi barátjával. Elutazásuk délelőttjén Várkonyit föl kísértem a Mecsekre. A szálló környékén sétálgattunk. Várkonyi és Németh most is egy jegyzetfüzet lapjain beszélgetett.

Két év múlva töltötte be Várkonyi Nándor hetvenedik évét. Most Németh László kifejezetten azzal a céllal utazott Pécsre, hogy „interjút” készítsen Várkonyival. Némethnek az lett volna élete első találkozása a műfajjal. Az írásmű, ami elkészült, nem is interjú, hanem jellegzetes Németh László-esszé, ahol a válaszokat is ő fogalmazta meg. Két évvel korábban Várkonyit a Mecsekre, most Németh Lászlót Várkonyi Nándor Kürt utcai lakására kísértem el. Németh apró papírszeletekre írta kérdéseit, ezeket nyújtotta át Várkonyinak. A hetvenéves férfi fáradhatatlanul mesélt, magyarázott, csak a beszélgetés végén tárta szét fáradtan a kezét. – Ez is elsüllyed – mutatott a könyvekkel tömött polcokra. – Minden elsüllyed, mint egykor Atlantisz...

Várkonyi halála előtt néhány hónappal, 1975 januárjában még feladatot vállalt. Kodolányi Jánosról írott könyvem pécsi bemutatóján vett részt, hosszabb, elemző tanulmányt írt munkámról, melyet egy széphanagú diák olvasott föl a jelenlétében. – Tudod, ha Kodolányiról van szó... Valamikor közösen írt könyvet terveztünk, amelynek Várkodolányi Jándor lett volna a szerzője. Sajnos, később János megneheztelt rám, oktanul, és szakítottunk. De én ma is szeretem...

Az a szellemi teljesítmény, amit Várkonyi halálakor láthattunk, csak a jéghegy csúcsa volt. Igaz, már az 1942-ben publikált, majd csakhamar második kiadást megért *Sziriat oszlopai* figyelmet keltett. De „folytatása” a felszín alatt rekedt. Pedig Várkonyi továbbírta művét. A kéziratot csak legbizalmasabb barátainak mutatta meg. Sokáig kellett várni, hogy az ötezer oldalra duzzadt kézirat, az életmű láthatatlan része is napvilágra kerüljön. Az *elveszett paradicsom*, Az *ötödik ember* három kötete, a *Varázstudomány* két kötete mutatja, hogy Várkonyi valóban kora számos kiváló magyar gondolkodójának és alkotójának – Hamvas Bélának, Kerényi Károlynak, Kodolányinak, Németh Lászlónak, Weöres Sándornak – a társa, a szellemi rokona volt. Párhuzamosan, velük nagyjában azonos időben jutott el felismeréséhez. A gépkorszak emberét elfeledett, betemetett múltjára és a jövőre, szellemi-lehetőségeire, az örökkévalóságra figyelmeztette. Hamvas Béla szavával: ő is „sugárzásos ember” volt.